

ХАРКОВЕНКО

Роман Володимирович,
кандидат історичних наук,
завідувач науково-дослідного
відділу інноваційних технологій та
популяризації культури
Українського центру
культурних досліджень
kredo3@ukr.net
(м. Київ)

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО МІСТОБУДУВАННЯ РЕСПУБЛІКИ
ТУРКМЕНИСТАН**

У статті розглядаються та аналізуються особливості охорони пам'яток архітектури Республіки Туркменістан. Здійснено огляд історичного минулого і принципів державного управління вказаної республіки. Виокремлено національні особливості охорони, збереження й використання пам'яток архітектури в Республіці Туркменістан.

Методологія дослідження ґрунтується на системі теоретичних принципів (системності, історизму, об'єктивності тощо), логічних прийомів (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, гіпотеза тощо) та конкретних засобів дослідження, що дали змогу висвітлити особливості у сфері охорони пам'яток архітектури Республіки Туркменістан.

Основними результатами дослідження є вивчення, аналіз, узагальнення та систематизація основ національної сфери охорони культурної спадщини в частині пам'яток архітектури Республіки Туркменістан.

Наукова новизна результатів дослідження статті полягає в здійсненні аналізу еволюційних змін та охорони пам'яток архітектури в контексті сучасного містобудування, визначенні основних завдань для туркменських архітекторів в майбутньому з урахуванням збереження культурної спадщини Республіки Туркменістан.

Висновки та конкретні пропозиції автора: сьогодні, як ніколи, цінуються, бережуться і розвиваються культурні, мистецькі та архітектурні традиції туркменської землі, які є основою створення сміливої, новаторської,

самобутньої архітектури, які, в той же час, створюють умови для дбайливого збереження національної культурної спадщини. Важливою сферою архітектурно-будівельної діяльності Республіки Туркменістан є реставрація пам'яток архітектури, вмiле формування навколо пам'яток архітектури нового культурного оточення та відродження історичних міст. Туркменська архітектура постійно оновлюється, опановуючи новітні технічні і технологічні засоби та не втрачаючи при цьому зв'язки з багатовіковими традиціями.

Ключові слова: *культурна спадщина, об'єкт культурної спадщини, пам'ятка архітектури.*

SOME ASPECTS OF ARCHITECTURAL MONUMENTS PROTECTION IN THE CONTEXT OF MODERN URBAN PLANNING OF THE REPUBLIC OF TURKMENISTAN

The article considers and analyses the features of architectural monuments protection of the Republic of Turkmenistan. A review of the historical past and principles of public administration of the republic. The national features of protection, preservation and use of architectural monuments in the Republic of Turkmenistan are highlighted.

The research methodology is based on a system of theoretical principles (systematics, historicism, objectivity etc.), logical methods (analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, hypothesis etc.) and specific research tools that allow highlighting features in the sphere of architectural monument protection of the Republic of Turkmenistan.

The main results of the research are study, analysis, generalization and systematization of the foundations of the national sphere of cultural heritage protection in terms of architectural monuments of the Republic of Turkmenistan.

The scientific novelty of the research results is the analysis of evolutionary changes and architectural monuments protection in the context of modern urban planning, defining the main tasks for Turkmen architects in the future, and taking into account the cultural heritage preservation of the Republic of Turkmenistan.

Conclusions and specific proposals of the author: today, as never before, the cultural, artistic and architectural traditions of the Turkmen land are valued, preserved and developed, which are the basis for creating bold, innovative, original architecture, which, at the same time, create conditions for careful preservation of national cultural heritage. An important sphere of architectural and construction activities of the Republic of Turkmenistan is the restoration of architectural monuments, the skilful formation of a new cultural environment around architectural monuments and the revival of historic cities. Turkmen architecture is constantly being updated, mastering the latest technical and technological means without losing touch with centuries-old traditions.

Key words: *cultural heritage, a cultural heritage object, an architectural monument.*

Культурна спадщина Республіки Туркменістан – це унікальні цінності, які є невід'ємною частиною світової культури. Пам'ятки археології Стародавнього Мерва, Ніси, Куняургенча внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як безцінні скарби світової культури. В Туркменістані особливе значення приділяється питанням охорони і наукового вивчення культурної спадщини. В країні втілюється в життя стратегія широкого міжнародного співробітництва, що надає пріоритет розвитку співпраці із зарубіжними державами в галузі науки, культури та історії. Охорона й наукове вивчення пам'яток культурної спадщини, які є безцінним джерелом для світової культури і культурної спадщини, що відображають різні сторони далекого минулого. Одним з головних напрямів наукової стратегії сучасної Туркменської держави є подальше зміцнення та розвиток багатостороннього міжнародного співробітництва [1].

Архітектура Республіки Туркменістан – комплекс будівельних споруд на території сучасного Туркменістану, що представляють історико-архітектурну значимість. Вона включає архітектуру народів, що проживали і проживають на території цієї країни.

Незважаючи на несприятливі географічні умови, Туркменістан – країна древньої культури. Відкриття сучасних археологів довели, що людське суспільство на території вказаної республіки склалося в епоху палеоліту – не менше 300 тисяч років тому. У VI–V тисячоліттях до н. е. в підгірській смузі Копетдагу зародилася культура найдавніших землеробів, що досягла розквіту в III – II тисячоліттях до н. е.

Тисячі років народи, що населяли сучасну територію Туркменістану, створювали міста, наповнюючи їх різноманітними спорудами. Історичні події приводили до загибелі не лише міст, але і цілих цивілізацій. Їх нагадуванням нині є безцінні пам'ятки культурної спадщини. Значення цих пам'яток для пізнання історії туркменського народу неможливо переоцінити. Пам'ятки архітектури, що збереглися в Республіці Туркменістан, відображають усі соціально-історичні епохи розвитку людства.

На території Туркменістану збереглися численні пам'ятки минулого – руїни древніх міст, фортець, замків, чудові середньовічні громадські споруди – мечеті, медресе, караван-сараї, в які вкладено дивовижне мистецтво народних умільців, будівельників, декораторів. Ще більше пам'яток культурної спадщини приховано в землі – залишки будівель з настінним живописом, скульптура, кераміка, побутове начиння тощо. Все це матеріалізована тисячолітня культура туркменського народу та його предків, історія загибелі цивілізацій в результаті вторгнення завойовників, історія незгасного і всеперемагаючого прагнення народу до творення й творчості [2].

За роки незалежності Республіка Туркменістан невідомо змінилася. Вона перетворилася в індустріально-аграрну країну з високою матеріальною і духовною культурою. У Республіці діють сотні великих промислових підприємств, що працюють на основі місцевих копалин-багатств (нафти, газу тощо), а також сільськогосподарської сировини, яка сприяє розвитку високопродуктивного, механізованого, багатогалузевого сільськогосподарського виробництва.

Постійно діє 850-кілометровий Каракумський канал і ряд інших великих іригаційних споруд. В Туркменістані існує широко розгалужена мережа шкіл, середніх і вищих навчальних закладів, які забезпечують країну необхідними кадрами. Необмежені можливості розвитку отримали всі види мистецтва, в тому числі і такі нові для туркменів, як опера, драма, портретна скульптура й живопис, кіно, і традиційні – архітектура, килимарство, кераміка, орнаментальне мистецтво, різьблення по дереву та каменю.

Одночасно зростає інтерес до культурної спадщини (зокрема, архітектури), що так безжально знищувалася завойовниками минулих століть.

Пам'ятки архітектури, що відображали різні суспільні ідеї, побутовий уклад народу і його смаки, представляє не тільки історико-пізнавальний інтерес, а й має велике значення для вирішення практичних завдань сучасності. Проблема використання традицій і поєднання їх з новаторським пошуком, із урахуванням специфічних природно-кліматичних умов

Республіки Туркменістан, зберігається й сьогодні.

Сучасна архітектура Туркменістану втілює в собі всю спадщину попередніх років, тобто у сучасних новобудовах і спорудах використовуються «мусульманський» і «модерністський» стилі, з привнесенням до них, елементів «національної» архітектури. Побудовані в останні роки будівлі найчастіше облицьовуються білим мармуром.

Практично у всіх містах зазначеної республіки повсюдно ведуться роботи з будівництва нових будівель і капітального ремонту значущих архітектурних об'єктів. Проводиться цілеспрямована політика на поліпшення зовнішнього вигляду міста Ашхабада, будуються нові житлові будинки й адміністративні будівлі, реставруються фасади старих архітектурних споруд, проводиться благоустрій паркової та фонтанної зони міста. Архітектурний вигляд Ашхабада стрімко змінюється, місто стало забудовуватися висотними житловими будинками (переважно 12-ти поверховими). Формується діловий центр Ашхабад-сіті на проспекті Арчабіль [3].

За ексклюзивними проектами завершено будівництво споруд низки міністерств і відомств, навчальних, дослідницьких та культурних центрів. Лінія адміністративних будівель і громадських зон по проспекту Арчабіль буде продовжена. Серед нових будівель виділяється ціла низка будівель: побудований в південній частині столиці, телерадіомовний центр «Туркменістан», який став одним із символів міста; палац одружень «Багті кошгі»; найбільше колесо огляду в закритому приміщенні «Алем» тощо.

Багато сучасних збудованих будинків в Ашхабаді та інших містах Республіки Туркменістан свідчать про творчий пошук, який вели кілька поколінь істориків, пам'яткоохоронців, архітекторів і проектувальників, намагаючись знайти правильну стратегію у будівництві. Але мало хто усвідомлював, що самобутність архітектури того чи іншого народу розвивається не за рахунок штучного культивування національних традицій, а шляхом відмови від застарілих форм. Одночасно з цим сучасними архітекторами створюються «нові національні особливості», що відповідають

зміненню соціально-економічних умов, менталітету нації і більш високому рівню розвитку техніки.

Історія цивілізацій, що існували в минулому на туркменській землі, налічує близько п'яти тисяч років. Залишки цих зниклих культур можна зустріти всюди: в пустелі і передгір'ях, уздовж русел пересохлих річок та в печерах. Сліди людської діяльності збереглися у вигляді знарядь праці, предметів побуту і справжніх творів мистецтва з каменю і кістки, кераміки й металу. Але, перш за все, далекі предки туркмен нагадують про себе своєю архітектурою – від глиняних хат, святилищ і колись неприступних фортець стародавнього світу до розкішних палаців та храмів середньовіччя. Звичайно, до наших днів дійшло далеко не все з того, що колись складало славу місцевих міст. Але, на щастя, є ще чимало унікальних історичних пам'яток, які здавна привертають увагу істориків, пам'яткоохоронців, архітекторів, художників, сходознавців, мандрівників.

Для прикладу, в Східних Каракумах, в басейні древньої дельти річки Мургаб, яка чотири тисячі років тому протікала приблизно в ста кілометрах на північ від нинішнього міста Байрамали, археологи виявили країну стародавнього типу. Раніше вона була відома тільки за письмовими джерелами під назвою Маргуш або Маргіана. По суті, тут відкрито один з найдавніших центрів світової цивілізації поряд з Месопотамією, Єгиптом, Індією і Китаєм.

У неживому нині степу вдалося знайти і розкопати монументальні палаци та храми, які не поступаються за розмірами спорудам Ассирії й Вавилону, а по плануванню не мають аналогів в системі пам'яток всього Близького і Середнього Сходу. Сьогодні, як і сотні років тому, туркменську землю прикрашають справжні шедеври зодчества: палаци Хорезмшахів, пам'ятки сельджукської епохи, творіння знаменитих серахських майстрів XI–XII століть, а також десятки менш відомих, але дуже цінних для вивчення витоків азійської архітектури. Принципи їх композиційної побудови лягли в основу багатьох типів цивільних і культових споруд ісламського світу. Всі вони оточені тепер справжнім державним піклуванням [2].

У 1992 році Меджліс прийняв спеціальний Закон Республіки Туркменістан «Про охорону пам'яток історії та культури Туркменістану» [4]. На підставі цього документа при Міністерстві культури Республіки Туркменістан відкрито Національне управління з охорони, вивчення і реставрації пам'яток історії та культури. Указами Президента Туркменістану в місцях зосередження стародавніх споруд й архітектурних ансамблів створено сім державних історико-культурних заповідників. Серед них Древній Мерв – гігантське городище, вік якого становить як мінімум 2500 років. Так само велике значення для історії та культури мають Кенеургенч, парфянська Ніса, середньовічні міста Дехистан, Абиверд, Серахс, Керки і героїчна туркменська фортеця XIX століття Геокдепе.

На відміну від живопису, поезії та музики архітектура не може існувати у відриві від економіки. Глибокий застій останніх десятиліть радянського періоду фактично знецінив архітектурну творчість. Автори проектів були поставлені в залежність від наявності матеріалів і примх виконавців, їх небажання будувати що-небудь складніше панельної залізобетонної коробки.

Нинішня економічна ситуація спонукає архітекторів до швидкої та якісної роботи. Щоправда, прикладами інвестиції у будівництво, поки в основному, є іноземні фірми. Так, турецькі компанії вже побудували в Ашхабаді та інших містах чудові готелі, торгові й ділові центри, промислові будівлі і транспортні споруди. Їх діяльність стимулює й туркменських архітекторів, для яких створено максимально сприятливий клімат. Принципові зміни відбуваються в проектному механізмі, який поступово готується до переходу на конкурсну основу і захисту національних інтересів за допомогою ліцензування.

В низці держав існує положення, згідно з яким закордонним архітекторам дозволяють працювати в країні тільки в якості партнерів місцевих зодчих. Інакше іноземний інвестор може привести з собою не стільки талановиту, скільки згідливішу та зручну для себе групу. Подібні приклади, на жаль, є і в Туркменістані. Так, туркменські архітектори не мають права забувати про свою професійну відповідальність перед суспільством. Використовуючи в

якості еталонів кращі зразки сучасної архітектури, не можна забувати про свої історичні корені. Цей фактор є особливо актуальним сьогодні, коли архітектура стає все більш інтернаціональною [5].

В той же час в справжній туркменській архітектурі все яскравіше виявляються глибинні національні риси. Таким прикладом може слугувати меморіальна мечеть Сапармурата-хаджі на території Геокдепінської фортеці, споруджена в пам'ять учасників героїчного бою 1881 року. Початковий проект турецької компанії, виконаний в Оттоманському стилі, був істотно перероблений ашхабадськими архітекторами відповідно до туркменських традицій.

Традиційна туркменська культура тісно пов'язана з ісламом. Саме віра надавала предкам туркменів сили перемагати удари долі, підтримувала велич їхнього духу. Храми, що зводилися з волі мудрих государів, висловлювали велич людського генія. За століттям – століття невідомі майстри працювали на славу туркменської землі, одержимі вірою в Бога. Лише за останнє тисячоліття були створені такі шедеври ісламського зодчества як мечеть Шир-Кабір в стародавньому Дехістані (Балканський веляят), палац-мавзолей султана Санджара, палац Тюрабек-ханім в Кенеургенчі, мечеть Джамал ад-Діна в Анау і десятки інших. Сьогодні, після тривалої перерви туркмени стають свідками й учасниками того, як відновлюється зв'язок часів [6].

За останні десятиліття Республіка Туркменістан отримала потужний імпульс для творення. Темпи будівництва сьогодні такі, що багато будинків, зведення яких в колишні часи розтягнулося б на довгі роки, виростають за лічені тижні. Чи не кожен значний об'єкт – результат активних зусиль і взаємодії органів державної влади означеної республіки, які не тільки висувають ідеї щодо тієї чи іншої споруди, а й стежать за її реалізацією, завжди підтримують будівельну ініціативу, беруть участь в обговоренні містобудівних планів. Все це – яскраве свідчення справжньої зацікавленості національної еліти в корінному перетворенні своєї Батьківщини [3].

Сьогодні, як ніколи, цінуються, бережуться і розвиваються культурні,

мистецькі та архітектурні традиції туркменської землі, які є основою створення сміливої, новаторської, самобутньої архітектури, які, в той же час, створюють умови для дбайливого збереження національної культурної спадщини.

Важливою сферою архітектурно-будівельної діяльності Республіки Туркменістан є:

- реставрація пам'яток архітектури;
- вміле формування навколо пам'яток архітектури нового культурного оточення;
- відродження таких історичних міст як Мари, Чарджоу, Керки, Геокдепе, Гизиларбат, Туркменбаши тощо (включення цих міст до сфери міжнародного туризму).

Основними стратегічними шляхами розвитку туркменської архітектури є:

- використання місцевої виробничої бази будівництва;
- використання місцевих будівельних та оздоблювальних матеріалів;
- облік своєрідності традицій кожного міста і селища Туркменістану;
- формування місцевої архітектурно-художньої школи.

Сьогодні національні кадри архітекторів готують на базі Туркменського політехнічного інституту і Національної академії мистецтв. Важливим є те, щоб практикуючі архітектори активно брали участь в професійній освіті і підготовці молодих фахівців. Тільки за цієї умови туркменська архітектура буде постійно оновлюватися, опановуючи новітні технічні і технологічні засоби та не втрачаючи при цьому зв'язки з багатовіковими традиціями.

Архітектурі XXI століття властиве дбайливе ставлення до екологічної безпеки природи і людини [7]. Вже сьогодні проектується нові типи житлових, громадських та промислових будівель, нові багатофункціональні структури, що відповідають сучасним економічним, технологічним, соціальним, культурним умовам і спираються на досягнення науки й техніки.

Головними завданнями туркменської архітектури XXI століття є:

- вдосконалення бази будівельної індустрії;
- переорієнтація будівельної індустрії на індивідуальне і малосерійне

будівництво;

- впровадження нових технологій та гнучких виробничих процесів;
- впровадження нових матеріалів і конструкцій;
- впровадження нових форм організації будівельних робіт.

Реальні зміни в архітектурному процесі більш яскраво помітні в столиці Туркменістану і, перш за все, в самому центрі Ашхабада. Тут традиційно зосереджені найважливіші об'єкти, сформована містобудівна вісь «північ-південь» – від міжнародного аеропорту до нового ділового центру і житлових районів в передгір'ї Копетдагу. Значні за обсягом та функціями споруди зводяться і в старих кварталах, і в приміських зонах. Наприклад, будівництво гігантської поминальної мечеті в селі Кипчак. Її блакитний сферичний купол перекриває зал, що вміщає до 10 тис. віруючих. Кути цієї монументальної будівлі оточують чотири 80-метрові круглі мінарети. Сьогодні в найстаршій частині Ашхабада, на території Ленінського скверу, був реалізований інший значний об'єкт – Національний театр музичної драми із залом на 750 місць. Він являє собою чітко центричний об'єм, в якому домінує півкуля купола і масивний портик з біломармуровою колонадою [4].

У сучасній забудові Ашхабада звичною нормою стала точкова забудова висотними (18-24 поверхи) будинками. Перш за все це житлові вежі, в яких перші поверхи віддані магазинам і службам сервісу. Дахи таких будинків увінчані пірамідами, конусами, стрілочастими куполами різних форм, що створюють химерний силует панорами міста [8].

Респектабельно виглядають «висотки» Центрального банку, Міністерства нафти і газу Республіки Туркменістан, бізнес-центрів та банків. Всі ці будівлі, які докорінно змінили звичні контури малоповерхової забудови міста, збудовані вздовж нових широких магістралей з розділовими смугами у вигляді боскетів, а також протяжною низкою чудових фонтанів.

Фонтани стали особливо популярними в новому будівництві. Справжнім едемом серед міської забудови виглядає парк Незалежності, закладений не так давно в зеленому масиві південної частини міста. По периметру парку

протяжністю в два кілометри розміщено 69 фонтанів. В середині нього також знаходиться унікальна за масштабом і композиційним задумом група декоративних водних споруд з поліхромним світловим оформленням. Кожен фонтан цього комплексу індивідуальний. Стильова єдність нової архітектури Ашхабада забезпечується тотальним застосуванням білого мармуру в якості оздоблювального матеріалу. Його використовують незалежно від форми і функції споруд. Білим мармуром облицьовано багато старих будівель, які раніше були оштукатуреними або «одягненими» в сірий бетон. Захоплення мармуром – не данина моді, а закономірна реакція на «набридли естетику модернізму» [3].

Шлях повернення до класицизму, до торжества симетрії, яка характерна для ісламському світу і, зокрема, для багатовікової архітектурної спадщини Туркменістану, виявився співзвучним очікуванням замовників та споживачів. На диво для професіоналів, конфлікт між попитом та пропозицією на архітектурному полі, який був дуже гострим ще 20 – 25 років тому, зараз вичерпується існуючою реальністю [9]. Зримі риси ХХІ століття вже сьогодні можна побачити в проектах і задумах сучасних туркменських архітекторів, які за родом своєї діяльності зобов'язані заглядати в завтрашній день, прогножуючи глобальні тенденції.

Список використаних джерел та літератури

1. Звернення Президента Туркменістану до учасників Міжнародної наукової конференції «Археологічна та етнографічна наука Туркменістану в епоху нового Відродження і великих перетворень: досягнуті рубежі й майбутні завдання». *Нейтральний Туркменістан*, 10.11.2010.

2. Памятники архитектуры Туркменистана. Е. Атагарриев, О. Бердиев, А. Губа, Д. Дурдиев, А. Карриев, О. Оразов, В. Пилявский, Т. Ходжаниязов, Х. Юсупов; Товарищество охраны памятников истории и культуры Туркменской ССР. Ленинград: Стройиздат, Ленинградское отделение, 1974. 344 с.

3. Материалы Международной научной конференции «Средневековые города Туркменистана в системе Евразийской цивилизации». Ашхабад: Илим, 2012. 189 с.

4. Про охорону пам'яток історії та культури Туркменістану: Закон Республіки Туркменістан від 1992 р.

5. Балтай А., Оразов О. Историко-культурные памятники Туркменистана: истоки и будущее. Ашхабад: Илим, 2012. 212 с.

6. Поточний архів Міністерства культури та інформаційної політики України.

7. Максаковський В. П. Всесвітня культурна спадщина: науково-популярне довідкове видання. М., 2002, 168 с.

8. История государства и права зарубежных стран. Под ред. К. И. Батира. М.: Проспект, 2009. 496 с.

9. Бобенко А. В., Максименко А. В. Система охраны исторических памятников зарубежья. *Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. XIII междунар. науч.-практ. конф.* Новосибирск: СибАК, 2012. 256 с.

References

1. Address of the President of Turkmenistan to the participants of the International Scientific Conference «Archaeological and Ethnographic Science of Turkmenistan in the New Renaissance and Great Transformations: Achieved Frontiers and Future Tasks». *Neutral Turkmenistan*, 10.11.2010. [in Turkmenistan]

2. Atagarriev, E., Berdiev, O., Guba, A., Durdiev D., Karriev, A., Orazov, O., Pilyavsky, V., Khodzhanizayov, T., Yusupov, H. (1974). Architectural monuments of Turkmenistan; Association for the Protection of Historical and Cultural Monuments of the Turkmen SSR. Leningrad: Stroyizdat, Leningrad branch. 344. [in Russian]

3. Materials of the International Scientific Conference «Medieval cities of Turkmenistan in the system of Eurasian civilization». Ashgabat: Ilim, 2012. 189. [in Turkmenistan]

4. Law of the Republic of Turkmenistan «On the protection of historical and cultural monuments of Turkmenistan» of 1992. [in Turkmenistan]

5. Baltai, A., Orazov, O. (2012). Historical and cultural monuments of Turkmenistan: origins and future. Ashgabat: Ilim. 212. [in Turkmenistan]

6. Current archive of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. [in Ukrainian]

7. Maksakovsky, V. P. (2002). World Cultural Heritage: popular science reference publication. Moscow. 168. [in Russian]

8. Batyr, K. I. ed. (2009). History of the state and law of foreign countries. Moscow: Prospekt. 496. [in Russian]

9. Bobenko, A. V., Maksimenko, A. V. (2012). System of protection of historical monuments abroad. *Questions of modern jurisprudence: collection. Art. by mater. XIII International scientific-practical conf.* Novosibirsk: SibAK. 256. [in Russian]

Рецензенти:

Кучер В.І., д.і.н., професор

Уткін О.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 23.04.2021 р.